

IM 47, 2016.
TEMA BROJA
TOPIC OF THIS VOLUME

Kustoske prakse
Curatorial practices

TOMISLAV GOTOVAC I FILM

DARKO ŠIMIČIĆ □ Institut Tomislav Gotovac, Zagreb

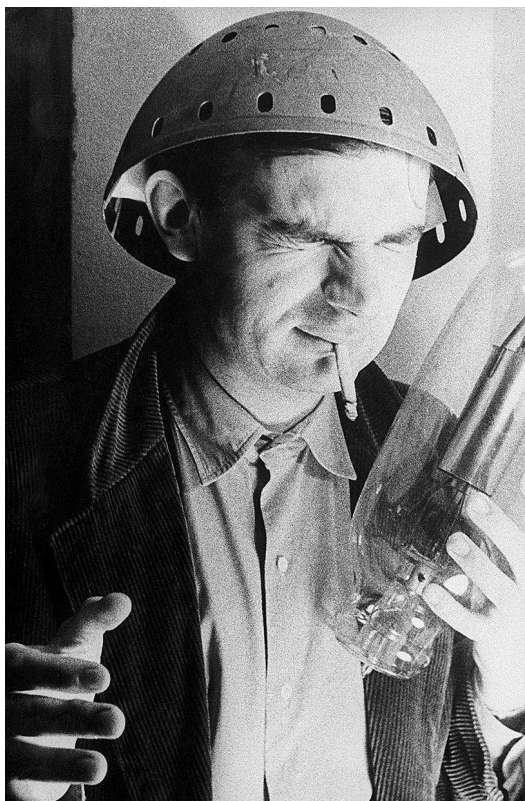
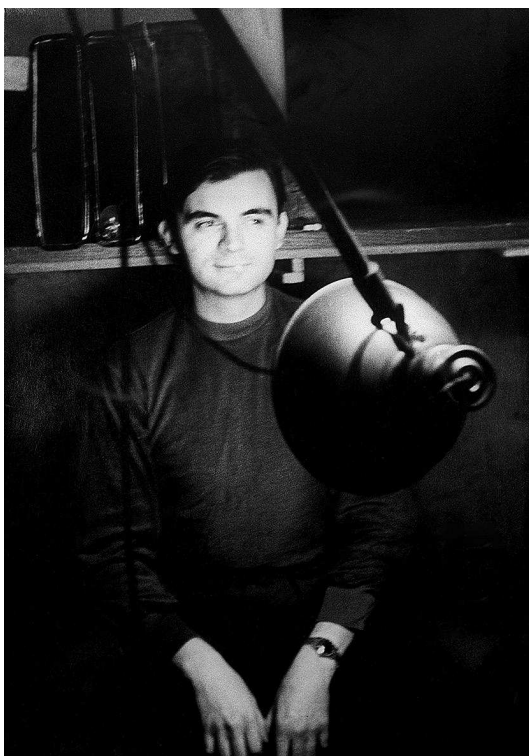
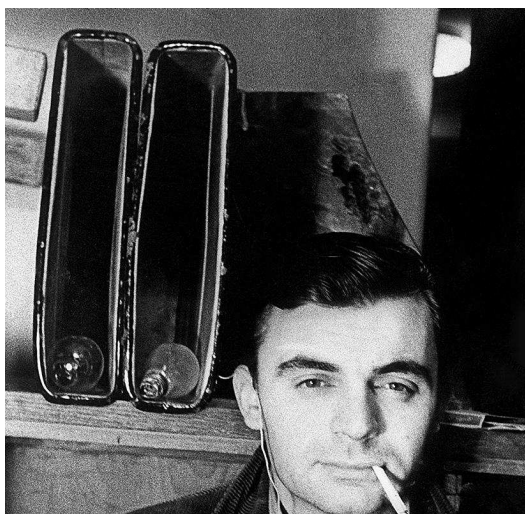
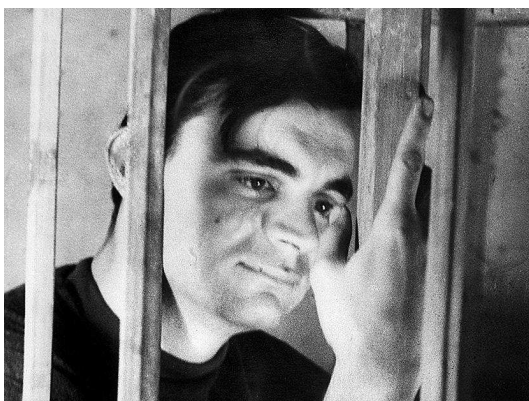

sl.1. Predavanje Tomislava Gotovca u Galeriji
ŠKUC u Ljubljani, 1982.

Tomislav Gotovac (1937. – 2010.) istaknuti je multimedijски umjetnik čiji se rad u neprekinutom vremenskom rasponu proteže kroz gotovo 50 godina, od prvih foto-grafskih radova (1960.) do njegovih posljednjih akcija u

urbanom prostoru (2009.).

Matični medij njegova rada bio je film. Još od ranog djetinjstva bio je opsjednut filmom, a odlazak u kino i

gledanje filmova za njega je bilo sastavni dio svakodnevice. Upijajući baš sve što se događa na velikom ekranu, Gotovac je kreirao specifičan pogled na svijet, svjetonazor koji je radikalno primjenjivao podjednako u svakodnevnom životu, kao i u umjetničkom radu.

U kratkom tekstu znakovito naslovljenom *Dok gledam movie* zapisao je: (...) *Film – ako je film – jeste nešto drugo: skriveno osjećanje svijeta izraženo u pokretu. Sve mora da bude jedna prostorno-pokretno-vremenska slika. I ništa više. Prvo i glavno je slika. Ona mora da se osjeća dugo i lagano, da sav udeš u nju i ona u tebe, da jedno drugo obogatite hiljadama značenja i osjećanja i da tu bude čitav svijet. Takva predstava onda nije samo tvoja: živi i u drugima kao kip Michelangela i ulje Matisea. I onda logično dolazi pokret: struktura oživljava, pulsira, tražeći i nalazeći svoj ritam, oslobađa u pokretu svoje naboje i nosi masu koja to prati. Ekran i oko kao dio istog organizma. Slika i pokret. To je film. To kaže*

sl.2.-6.
Tomislav Gotovac: Glave 1960.
serija od 5 fotografija
foto: Vladimir Petek
Kolekcija Sarah Gotovac / ljubaznošću
Instituta Tomislav Gotovac, Zagreb

sl.7. Poslijepodne jedog pauna, 1962.
eksperimentalni dokumentarni film

i Hawks. Jedina prava i jedina moguća definicija filma sadrži se već u njegovom imenu: *motion-picture* (Bilten Filmforuma, br. 2., Beograd, 1971.).

Iz filmskog pogleda na svijet proizlaze i ostali oblici Gotovčeva djelovanja, a oni obuhvaćaju vizualne umjetnosti (kolaži, fotografije, objekti, grafike, dizajn plakata i sl.), izvedbene umjetnosti (performansi, akcije, *happeninzi*, gluma u filmovima drugih autora), pisanje (radovi/tekstovi, scenariji, kritike, kolumne u novinama), upotreba masovnih medija (intervencije u novinama, intervjui, nastupi na televiziji) te nekonvencionalni oblici izražavanja (ponašanje, govor, izgled itd.). Premda je često izizivao prijepore, još je za života za svoj rad bio nagrađivan i kontinuirano prisutan na domaćoj i internacionalnoj umjetničkoj sceni.

Pišući o Gotovčevim filmovima, Hrvoje Turković bilježi da su njegovi filmovi ...*pažljivo planirani, unaprijed planski pripremljeni. Plan je, k tome, deklarativno svojstvo filma, ono što valja uočiti pri gledanju*. Isti postupak preciznog planiranja i raspodjela poslova svojstvena filmskoj produkciji vidljiva je u Gotovčevu radu u drugim medijima. Bio je režiser, scenarist i glumac u fotografskim radovima, performansima i akcijama. Za cijeli njegov umjetnički opus karakteristično je izravno pozivanje na filmove i filmske autore. Gotovac je privatni život premještao u javni prostor te svakodnevni ritam pretvarao u nešto spektakularno, baš kao što se radi u holivudskom filmu.

Još od ranog djetinjstva, od vremena pohađanja osnovne škole u Zagrebu, Gotovac je svakog dana odlazio u kino, a sretna je okolnost bila to što se nastava održavala iznad tadašnjeg kina *Prosvjeta*. Bilo je to poslije

1945., odmah nakon završetka rata. Izbor i odluka što gledati nisu postojali: gledao je **sve** filmove. S prijateljima počinje voditi evidenciju gledanih filmova, zapisivati njihove naslove, imena glumaca i režisera, vremena kad su filmovi snimljeni. Zajedno izrađuju unikatne "filmske časopise" – bilježnice u koje su kolažirali ilustracije i tekstove o filmovima izrezane iz dnevnih novina. Ubrzo nakon liberalizacije kulturne politike početkom 1950-ih kina su preplavljena holivudskim filmovima. Osim novih filmova, Jugoslavenska je kinoteka u Zagrebu prikazivala cikluse filmskih klasika koji su snažno utjecali na mladoga Gotovca, što je i sam potvrdio riječima: *To mi je bio život. Nisam pravio razliku između života i filma. Ne znam mogu li to objasniti... Ja sad gledam, ja gledam movie*.

Osim filmova, važan utjecaj u godinama Gotovčeva formiranja imala je jazz glazba te česti posjeti kazalištu i likovnim izložbama. Gotovac je u Zagrebu 1950-ih i 1960-ih godina posjećivao vrlo različita kulturna događanja, od gostovanja Pekinške opere, američke crnačke trupe *Porgy and Bess*, predstava Marcela Marceaua i Gerarda Phillipa, *Titusa Andronicusa* u režiji Petera Brooka, izložaba pokreta Nove tendencije, pa do nastupa Johna Cagea i plesnih predstava Ann Halprin na *Muzičkom biennalu*. Popularna kultura i radikalni pristup umjetničkom djelu učinili su da Gotovčev opus postane intrigantan otklon od glavnog toka lokalne kulturne scene.

Privlačna moć viđenih filmova i sustavno promišljanje o samoj strukturi filma odveli su Gotovca prema mladim inventivnim stvarateljima i filmofilima okupljenima oko Kino-kluba Zagreb. Među brojnim članovima Kluba Gotovac se ubrzo sprijateljio s Vladimirom Petekom,

s kojim će sljedećih nekoliko godina blisko surađivati i na čiji će poticaj započeti rad na vlastitom filmu. Rezultat te suradnje su prvi fotografski i filmski radovi koji otkrivaju sklonost eksperimentu, precizno promišljeni koncept i nekonvencionalan odnos prema mediju. Prvi Gotovčev fotografski rad *Glave* (1960.), serija od pet fotografija, prikaz je Gotovčeva lica u različitim izražajnim situacijama. Dojam je pojačan zatečenom scenografijom i rekvizitima u Kino-klubu kako bi svaka pojedina fotografija imala drugačiji efekt i atmosferu. Fotografije su Gotovčeve posvete filmovima, filmskim autorima i žanrovima (američkim detektivskim i zatvorskim filmovima, sovjetskim i američkim ratnim filmovima), *fotografski esej o filmskom mediju*. Ta serija fotografija ima sva bitna obilježja njegovih kasnijih fotografskih radova. Pritom je, bez sumnje, najdalekosežnija odluka bila umjetnikova nakana da se u realizaciji umjetničkog djela koristi vlastitim tijelom. U tom projektu Gotovac preuzima sve uloge vezane za filmsku proizvodnju: on je scenarist i scenograf, glavni glumac i režiser. Ulogu snimatelja (direktora fotografije) prepustio je drugoj osobi, u ovom primjeru Vladimiru Peteku.

Pri realizaciji prvoga autorskog filma *Smrt* (1962.) Gotovac primjenjuje obrnuti postupak – režira film koristeći se fotografijama objavljenima u fotografskim knjigama i erotskim magazinima. Sažeto, autorovim riječima: *Sve što sam radio u životu jest slika do slike*. U suradnji s Petekom Gotovac režira film *Prijepodne jednog fauna* (1963.), za koji navodi da je imao značenje manifesta, programa pronalaženja samoga sebe i svjesne analize filmskih postupaka. U trodijelnoj strukturi izmjenjuju se statični i dinamični kadrovi, zvučni zapisi iz drugih filmova i tišina.

Važan poticaj u Gotovčevu daljnjem promišljanju umjetnosti bilo je aktivno sudjelovanje na Genre Film Festivalu (GEFF), koji je ustanovljen u Zagrebu kao bijenalna manifestacija u organizaciji Kino-kluba Zagreb i na inicijativu Mihovila Pansinija.

GEFF je težio nekonvencionalnom pristupu filmskoj umjetnosti i povezivao je djelatnike profesionalnoga i amaterskog filma, ali i eksperimentalne stvaraoce drugih umjetničkih grana. Održana su četiri festivala, svaki s drugom intrigantnom temom: *Antifilm i nove tendencije u filmu* (1963.), *Istraživanje filma i istraživanje pomoću filma* (1965.), *Kibernetika i estetika* (1967.) i *Seksualnost kao mogući put u novi humanizam* (1970.).

Gotovac je sudjelovao na svim festivalima i bio nagrađivan za svoje filmove. Važno je upozoriti na činjenicu da su mu nagrade za filmove dodijelili Radoslav Putar i Josip Vaništa kao članovi žirija festivala. Vaništa i Putar bili su članovi protokonceptualne grupe *Gorgona*, koja je djelovala u Zagrebu između 1959. i 1966. Izdavali su istoimeni časopis, priređivali izložbe u Salonu Šira te predlagali druge koncepte i oblike umjetničke komunikacije, većinom unutar grupe i daleko od javnosti. Veza između Gotovca i članova *Gorgone* nastavljena je

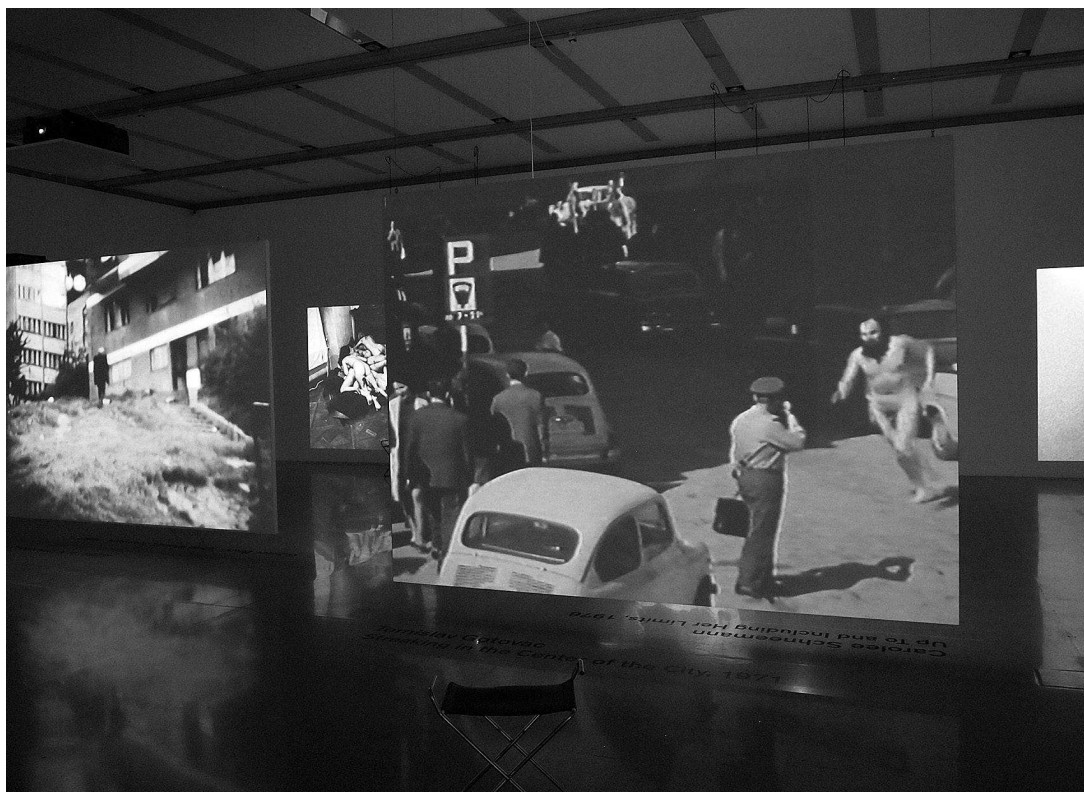
sl.8. Glenn Miller 1. (High School Playground 1), Zagreb, 1977.

intenzivnim druženjem s Miljenkom Horvatom, Julijem Kniferom i Ivanom Kožarićem. Umjetnici s kojima je surađivao i družio se, susreti i događaji otkrivaju okruženje i kontekst u kojemu su Gotovčeve ideje naišle na razumijevanje, potporu i poticaj za nastavak rada.

U vremenu kada je pravio prve serije fotografija i realizirao prve eksperimentalne filmove Gotovac je pasionirano prikupljao raznovrsne materije (od ambalaže, kutija, novina, limenki, vreća za cement, kinoulaznica, tramvajskih karata ...). Okidač za to pedantno kolekcioniranje bio je susret s originalnim kolažima Kurta Schwittersa na izložbi u Zagrebu 1959. Taj je događaj na njega ostavio vrlo snažan dojam, potaknuvši ga na sustavno prikupljanje materijala za izradu kolaža. Tijekom 1964. i 1965. Gotovac je izradio stotinjak kolaža kojima opetovano iskazuje svoj pogled na vizualne umjetnosti i transformira naoko banalne predmete u prizore fascinante ljepote. Glamurozne fotografije, komadići filmske trake, lice Ericha von Stroheima i naslovi poput serije *My Jazz* ponovo otkrivaju izravne ili neizravne reference na film i jazz glazbu.

Treći segment Gotovčeva umjetničkog opusa odnosi se na akcije i performanse, kojima se intenzivno bavio tijekom gotovo cijele karijere. Prvi *happening* izveo je s grupom prijatelja u Zagrebu 1967. Izvođači su namjerno provocirali brojnu publiku: proizvodili su buku upotrebljavajući glazbene instrumente i na pozornici su razbili drveni ormar, dok je djevojka koja je sjedila na pozornici zasipala prisutne rižom i bacala zgužvane novine. Ta kaotična scena bliska je antiestetici, uvelike zastupljenoj

sl.9. Projekcija filma Tomislav Gotovac
na izložbi *My Body is the Event - Vienna
Actionism and International Performance.*
MUMOK | Museum Moderner Kunst Stiftung
Ludwig Wien, Beč, 2015.

u *fluxus* predstavama. *Happening* je sljedeće godine ponovljen pred filmskim kamerama i postao je integralni dio filma *Slučajni život* režisera Ante Peterlića.

Već je iduća akcija održana u urbanom prostoru, na ulici u strogom središtu Beograda. Gotovac je trčao gol uzvičući: *Ja sam nevin!*, a pratili su ga više nego začuđeni pogledi slučajnih promatrača. Bio je to prvi u nizu performansa u kojima se Gotovac skidao dogola i vlastito tijelo izlagao pogledu publike, što je činio i u mnogobrojnim fotografskim serijama te u nekim filmovima. Tijelo umjetnika u javnom prostoru iznenada postaje medij neposredno izložen pogledu, bez posredovanja slike, kipa, fotografije ili filma. U nizu drugih akcija u javnom prostoru Gotovac se izravno referira na svoje filmske uzore. Akcija javnog sišanja i brijanja izvedena je 1981., nakon što se Gotovac pet godina nije sišao ni brijao. Bila je to posveta režiseru Carlu Theodoreanu Dreyeru i njegovu filmu *Stradanja Ivane Orleanske*. Vjerojatno je Gotovčev najpoznatiji primjer akcija *Zagreb, volim te!*, inspirirana filmom *Hatari* Howarda Hawksa.

Sredinom 1980-ih Gotovac je izveo više kostimiranih akcija u središtu grada Zagreba povezanih s kolportiranjem omladinskih novina *Polet*, među kojima je posebno atraktivna bila akcija u kojoj je glumio Supermena. Akcija *Straža na Rajni*, izvedena na krovu Doma hrvatskih umjetnika, naslovom se i konceptom referira na istoime-ni film. U više akcija Gotovac je bio odjeven u narančasti radnički kombinezon koji je na leđima, umjesto uobičajenog naziva tvrtke, imao otisnuto ime njegova idola Howarda Hawksa.

Potrebno je živjeti samouvjereno, gledajući.

Taj međunatpis u filmu *Prijepodne jednog fauna* sažeti je umjetnički i životni kredito Tomislava Gotovca. Czesław Miłosz ustvrdio je da je svatko u 20. st. bio pod utjecajem filma. No bilo je nekih koji su bili opsjednuti njime. Gotovac se među njima ističe kao uistinu konzistentan kreativni umjetnik.

Nakon umjetnikove smrti 2010. brigu o njegovoj ostavštini preuzela je obitelj, supruga Zora Cazi-Gotovac i njihova kćerka Sarah Gotovac. Zatečena umjetnička i arhivska građa bila je iznimno bogata i raznovrsna, pa su uz stručnu pomoć profesionalnih djelatnika i prijatelja osmišljene osnovne smjernice rada. Tako je početkom 2012. osnovan Institut *Tomislav Gotovac*, čija je osnovna zadaća čuvanje i prezentiranje umjetnikova opusa. Osobito je važna bila briga o filmskome materijalu, originalnim filmskim trakama koje je Gotovac ljubomorno čuvao u ormaru svog stana u Krajiškoj 29. Razumljivo je da je bilo nužno osigurati primjeren smještaj tog fizički osjetljivog materijala te su svi originalni filmovi pohranjeni u Odjelu Hrvatskoga filmskog arhiva (Hrvatske kinoteke) pri Hrvatskome državnom arhivu u Zagrebu.

Gotovac je brigu o svojim filmovima, njihovu čuvanju, umnožavanju i distribuciji s velikim povjerenjem prepuštao Hrvatskome filmskom savezu te stoga Institut *Tomislav Gotovac* i dalje nastavlja i razvija tu uspješnu suradnju, rezultat koje su restauracija, digitalizacija i izrada novih filmskih kopija ključnih Gotovčevih filmova, brojne projekcije u zemlji i inozemstvu te objavljivanje DVD publikacija. Poslovi čuvanja i obrade filmske građe

Tomislava Gotovca dobivaju sve veće značenje i zbog pripreme za retrospektivnu izložbu koja će se održati u Muzeju moderne i suvremene umjetnosti u Rijeci potkraj 2017., a pratit će je retrospektivni filmski program u Art-kinu *Croatia*.

Posljednjih godina Institut *Tomislav Gotovac* blisko je surađivao s brojnim muzejima i galerijama u sklopu prezentacije njegovih filmova. To je iskustvo vrlo dragocjeno jer je evidentno da je zastupljenost filma na muzejskim i galerijskim izložbama danas integralni dio svake prezentacije. Pokretne slike sve više zauzimaju prostor koji je ne tako davno bio strogo rezerviran za statične prizore na slikama, crtežima ili fotografijama. Današnje tehničke mogućnosti digitalne slike učinile su dinamiku pokretnih slika sveprisutnom, od ekrana kućnog računala do golemih displeja na gradskim trgovinama. Stoga je razumljivo da se u većini muzejskih i galerijskih prezentacija primjenjuje upravo takav pristup, bez obzira na to je li riječ o filmovima nastalim prije gotovo pola stoljeća, na formatima filmske vrpce koja više nije u upotrebi.

No zbog namjere da se što više približe originalu, neke globalno važne institucije istodobno prikupljaju i prikazuju filmove u originalnim formatima. To se nedavno dogodilo s Gotovčevim filmom *Kružnica* (1964.), čiju je 16-milimetarsku kopiju The Museum of Modern Art iz New Yorka uvrstio u svoju kolekciju i u tom formatu projicirao na izložbi *Transmission: Art in Eastern Europe and Latin America, 1960 – 1980*.

Primljeno: 25. listopada 2016.

TOMISLAV GOTOVAC AND FILM

The cinematographic medium was at the centre of the artistic oeuvre of multimedia artist Tomislav Gotovac (1937-2010).

Film was also the point of departure for Gotovac's view of the world, perhaps most simply and precisely expressed in the often-quoted sentence *As soon as I open my eyes in the morning, I see film*.

Gotovac's documentary and experimental films are a culmination of the history of the avant-garde film and together with his visual and performance arts set up the multilayered interrelations of the radical artistic practice of this author. Within his artistic oeuvre, there are also whole series of activities that evade strict categories.

Gotovac was the whole of his life a tireless storyteller, who generously shared his encyclopaedic knowledge of the film and his own thoughts about it with interested listeners. The form of direct speech is today an accepted form of performative arts, and Gotovac was, once again, a radical practitioner. His narration is preserved only in the memory of the listeners, only a tiny fragment being recorded in audio or visual records.

Gotovac's obsessive watching of films, all and any films on the cinema circuit, belongs to the time before contemporary digital technologies. Such a watcher could not halt the film, wind it back, repeat a scene. Watching was strictly determined by time and space. In several projects, Gotovac produced the watching of and commenting on film as an independent action, or transformed the event into an extended media work. Some scripts for films never made, kept in the artist's legacy, looked after by the Tomislav Gotovac Institute, are a new challenge to the interpretation of his oeuvre.

Questions related to the presentation of the film and the heterogeneous activities related to the medium are at the centre of thinking through the concept for a future Tomislav Gotovac retrospective planned for the Museum of Modern and Contemporary Art in Rijeka in autumn, 2016.

sl.10. Postav radova i projekcija filma Tomislav Gotovac na izložbi *Transmission: Art in Eastern Europe and Latin America, 1960–1980*.

The Museum of Modern Art, New York, 2015.

sl.11. Movies, Tomislav Gotovac

Sve fotografije u prilogu korištene su zahvaljujući ljubaznosti Instituta Tomislav Gotovac i Sarah Gotovac.